

МІЖ ВІРОЮ І ПОЛІТИКОЮ: РЕЛІГІЙНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Гераськов С. В.,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0003-4355-5631
e-mail: geraskov.sergii@iill.kpi.ua*

У статті розглядаються окремі аспекти феномена релігійної безпеки як одного з ключових чинників формування національної резильєнтності України в умовах російсько-української війни. Релігійна складова національної безпеки України розуміється як важлива умова релігійного життя українського народу, яка за певних обставин, зокрема в умовах війни, може становити загрозу національним інтересам держави, стабільному розвитку суспільства та реалізації фундаментальних прав і свобод громадян. Методологія дослідження включає відстеження процесу; аналіз документів, що пов'язані з правовим забезпеченням релігійного компонента національної безпеки України; форсайт-аналіз, спрямований на розгляд ймовірних сценаріїв розвитку релігійної ситуації в Україні. Обґрунтовано, що релігійна сфера є важливою складовою національної резильєнтності України і невід'ємним компонентом нової публічної політики. Окреслено нормативно-правове поле функціонування релігійної безпеки, визначено низку внутрішніх і зовнішніх викликів релігійній безпеці України в умовах війни та змодельовано можливі сценарії розвитку релігійної ситуації в державі. Зроблено висновок про необхідність вироблення актуальної концепції релігійної безпеки в Україні, яка буде враховувати сучасні (по)воєнні реалії, особливості національної моделі державно-церковних відносин та усталені традиції партнерської міжконфесійної взаємодії.

Ключові слова: релігійна безпека, національна безпека, політика у сфері релігії, державно-церковні відносини, війна, Україна.

Вступ. У попередніх дослідженнях питання функціонування релігійної безпеки України розглядалися у різних площинах – історичній, релігієзнавчій, правовій тощо. Натомість сьогодні бракує комплексного аналізу означеної проблеми в межах суспільно-політичного дискурсу, який би відповідав на питання, яким чином релігія може розглядатися як один із ключових факторів національної безпеки, спираючись на аксіоматичний фундамент публічної політики. Дослідницькі зусилля, що здійснені в цьому напрямі, – без жодного применшення їхньої значущості – досі не надають вичерпної відповіді на низку важливих питань, зокрема щодо місця релігії в системі національної безпеки, імплікацій релігійної безпеки в умовах війни тощо.

Як свідчить зарубіжний (зокрема балканський) досвід, довготривалий вплив будь-якого з трьох ключових чинників – соціально-економічного, мовного чи релігійного – може призвести до серйозних внутрішніх конфліктів і навіть до розпаду раніше єдиних держав. У внутрішньополітичному вимірі релігійний чинник має найпомітніше вираження в Україні через посилення сепаратистських настроїв у деяких регіонах, політичне протистояння та соціально-економічні диспропорції між регіонами. Щодо національної безпеки, релігійна складова є ключовою для політичної, соціальної, інформаційної, міжнародної та регіональної сфер. Водночас вона впливає на інші напрями національної безпеки України та може суттєво підвищувати ймовірність загроз у найважливіших сферах суспільного життя (Петрик, 2005).

Проблема релігійної безпеки і пов'язані з нею виклики гостро постали перед низкою країн Східного партнерства, у першу чергу Грузії, Молдови та України. Окупація та анексія Криму, а також поява невизнаних утворень, таких як Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, так звані «ДНР» і «ЛНР» тощо, суттєво змінили локальну релігійну мапу, зробивши релігійну дискримінацію та переслідування на релігійному ґрунті серйозним викликом безпеці в регіоні. У цих умовах Україна потребує нових обґрунтованих рішень, які б передбачали реактуалізацію релігійного виміру безпеки у публічній політиці. Це також має особливе значення для розбудови ефективної системи управління на тимчасово окупованих територіях у контексті їх деокупації та реінтеграції.

Мета статті – дослідження феномену релігійної безпеки в контексті російсько-української війни, з'ясування закономірностей і механізмів, за якими сфера релігії може функціонувати як предмет публічної політики в умовах збройної агресії.

Методологічний інструментарій дослідження включає: відстеження процесу; аналіз документів, пов'язаних із правовим забезпеченням релігійного компонента національної безпеки

України; форсайт-аналіз, спрямований на розгляд ймовірних сценаріїв розвитку релігійної ситуації в Україні. Методи відстеження процесу та аналізу документів були використані для вивчення процесу формування релігійної безпеки в українському нормативно-правовому полі. Це дало змогу виявити ключові тенденції та проблеми у діяльності відповідних державних інституцій. Крім того, форсайт-аналіз, проведений з урахуванням поточних умов воєнного стану, дозволив окреслити декілька ймовірних сценаріїв подальшого розвитку релігійної безпеки в Україні.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання державного втручання у сферу релігійної свободи набуває дедалі більшої ваги для публічної політики та національної безпеки. Дискримінація на релігійному ґрунті належить до категорії глобальних проблем сьогодення, що підтверджується відповідними статистичними даними. Наприклад, у звітах Державного департаменту США (U.S. Department of State, 2016–2023) зазначено, що більшість населення світу живе в умовах обмеженої релігійної свободи. До країн, що викликають особливе занепокоєння, відносять Іран, Саудівську Аравію, Бахрейн, Судан, Китай, російську федерацію тощо.

Коли йдеться про поняття релігійної безпеки, варто бути обережними з цим дедалі частіше вживаним терміном і пам'ятати, що він є доволі умовним. Вплив релігії на безпеку є значним, але може мати подвійний характер: або через включення релігії у механізми запобігання конфліктам, або через зловживання нею для виправдання та провокування насильства (Mušić, 2020). Загалом, безпека зазвичай оцінюється в системі координат державних службовців, які нерідко упереджено сприймають зростання активності релігійних рухів (особливо нових) як потенційну «загрозу». Водночас варто зауважити, що ці рухи часто виникають унаслідок неспроможності держав – через їхню крихкість – забезпечити належний рівень безпеки. У цьому контексті релігія виступає ключовим чинником національної безпеки, ефективної соціальної підтримки або навіть альтернативного правового поля для вразливих і пригнічених спільнот, які перебувають у стані нестійкості чи в умовах занепаду держави.

У доповіді *Global Trends and Key Implications through 2035* наголошується, що процеси управління сьогодні стають все складнішими. Формулюючи стратегії в публічному управлінні, потрібно враховувати, що «громадяни вимагатимуть від урядів забезпечення безпеки й добробуту, однак обмежені фінансові ресурси, недовіра, поляризація та зростаюча кількість нових викликів ускладнять ефективність урядової діяльності» (National Intelligence Council, 2017, с. 6). Білінська та ін. (Bilynska et al., 2019) зазначають, що на національному рівні розрив між очікуваннями суспільства й реальними результатами діяльності уряду зростатиме; ба більше, демократію більше не можна вважати чимось самоочевидним. Аналізуючи можливі сценарії розвитку глобального середовища, експерти стверджують, що всі позитивні потенціали людства можуть бути реалізовані лише через створення стійкого (резильєнтного) публічного управління: «Підвищення резильєнтності на рівні інституцій може відбуватися через використання спеціальних стратегічних планувальних підрозділів, тренувань, технологій та процесів, які пришвидшують реагування під час криз» (National Intelligence Council, 2017, с. 66).

Після падіння «залізної завіси» та розпаду СРСР у багатьох країнах, де комуністичні режими тривалий час боролися з релігійністю та послідовно провадили політику державного атеїзму, релігія стала важливим елементом самоусвідомлення як для окремих людей, так і для націй у цілому. Різні форми релігійності (або її відсутності) можна розрізняти за відповідями на три запитання: 1) Чи вірить людина в певну вищу силу? 2) Чи молиться вона й здійснює будь-які ритуали? і 3) Чи ідентифікує вона себе з певною конфесією, релігійною спільнотою або групою? Наявні опитування й дослідження показують, що значна частина населення світу є релігійною в тому чи іншому сенсі – принаймні за одним із цих критеріїв, хоча не обов'язково за всіма (EVS, 2020; EVS/WVS, 2022; Haerpfer et al., 2022; Inglehart et al., 2022). У цьому контексті забезпечення безпеки у сфері релігійних та етнічних відносин є надзвичайно актуальним завданням у глобальному масштабі. Ігнорування або недооцінка гуманітарних аспектів безпеки можуть призвести до зростання невизначеності, загроз і кризових явищ як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Можна виділити два усталені концептуальні підходи до проблеми безпеки. Перший ґрунтується на цінності свободи та безпеки людини (human security). Прихильники цього підходу (King & Murray 2001–2002; Liotta & Owen 2006; McCormack 2011) вважають, що безпека держави й суспільства не є самоціллю, а лише функцією забезпечення свободи та безпеки кожної людини. У роботі П. Норріса та Р. Інглхарта (Norris & Inglehart, 2011) значення релігії пов'язується насамперед із почуттям екзистенційної безпеки та загрозами, пов'язаними з фізичними та особистими ризиками.

Зміст другого підходу полягає у фокусі на безпеці держави й суспільства (national security). У цьому випадку вихідною точкою є роль держави як гаранта безпеки як індивіда, так і спільноти (Deng, 1995; Charpuis, 2011; Siegle, 2011). Таким чином, безпеку можна умовно поділити на людську безпеку та національну безпеку суспільства і держави. Остання традиційно розглядається в контексті так званої «жорсткої безпеки», тобто захисту суспільства та держави від зовнішніх збройних нападів або внутрішніх заворушень, актів тероризму в межах держав. Цей підхід активно застосовується й сьогодні, зокрема у роботі аналітичних центрів (наприклад, Atlantic Council, RAND тощо).

Проблема релігійної безпеки набуває додаткової актуальності в контексті сучасних досліджень релігійної свободи на окупованих територіях та її інтерпретацій у межах бінарної логіки співвідношення

між європейськими демократичними цінностями та ідеями, що просуваються через наратив так званого «руського мира» (Geraskov, 2021). У попередніх дослідженнях релігійна ситуація на тимчасово окупованих територіях вивчалась багатьма науковцями (Matsuzato, 2010; Бокоч, 2017а; Бокоч, 2017б; Козловський, 2019). У той же час, цю проблему можна розглядати, спираючись на дані відповідних аналітичних матеріалів з питань оцінювання релігійної свободи, а також дотримання права людини на свободу совісті (Токман, 2018; Свобода віросповідання, 2018; Релігійна безпека, 2020).

У дослідженні релігійної безпеки доцільно виокремити такі методологічні напрями:

- компаративний підхід, спрямований на аналіз спільних і специфічних елементів впливу на віруючих;
- системний підхід, який використовується для всебічного вивчення процесів релігійного впливу;
- типологічний підхід, що застосовується для опису соціальних проявів релігії;
- феноменологічний підхід, який дає змогу аналізувати релігійні смисли, що формуються у процесі взаємодії релігійних ідей та свідомості.

Українські релігієзнавці Л. Филипович і О. Горкуша (2024) при цьому пропонують враховувати контекстуалізацію (актуальність та контекстуальність запиту, позицію дослідника, ситуацію досліджуваного предмету для вираховування адекватного результату) як найвдалішого для сучасного релігієзнавчого дослідження підходу.

Попри широку палітру підходів щодо завдань та функцій релігії, на пострадянському просторі досі актуальною залишається проблема упереджених досліджень, які вирізняються фрагментарністю уявлень про релігійну безпеку. Варто зазначити, що академічний і публічний дискурс із питань релігійної безпеки формується в умовах інформаційної війни та ґрунтується на методології поділу релігійних об'єднань за принципом «свій–чужий». Водночас оціночний погляд у дослідженнях, в яких підкреслюється, що одні релігії становлять загрозу для суспільства, а інші – ні (Парахонський і Сомін, 2000; Луценко, 2016), не кращим чином впливає як на розвиток науки, так і на сферу міжрелігійних відносин в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігійну безпеку розуміють як «стан, за якого гарантовано захист, збереження релігійної свободи, духовних цінностей та релігійних інститутів» (Предко, 2025, с. 53). У той же час, релігійна безпека передбачає захист релігійного простору держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, що є особливо важливим питанням в Україні сьогодні (Predko, O & Predko, D., 2024). Наше робоче визначення релігійної безпеки пов'язане із захистом як особи, так і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що виникають у релігійній сфері, та є необхідним елементом забезпечення резильєнтності суспільства. Ми вважаємо, що для коректного розгляду проблеми релігійної безпеки необхідно чітко розрізняти поняття «релігія» та «релігійні організації», оскільки їхня соціальна практика може виходити за межі релігійних приписів і мати деструктивний характер.

Привертає увагу те, що досить тривалий час українські інтелектуальні та управлінські еліти назагал виявляли індиферентність до релігійного виміру власної культури. Якщо в перше десятиліття української незалежності цей очевидний рудимент радянського ставлення призводив до неадекватного розуміння української історії і, як наслідок, до спроб відтворити матеріальне тіло культури в дусі марксистської парадигми, то пізніші недооцінювання релігійних проблем мали значно серйозніші наслідки.

Попри нагальну потребу, належного концептуального осмислення релігії як компонента національної безпеки в Україні досі не відбулося. Актуальність цієї проблеми зумовлена низкою важливих чинників, що характеризують сучасні суспільні настрої (Українське суспільство, 2023–2024). Криза ідеологічних орієнтирів сприяє ерозії традиційних цінностей українського народу та спричиняє духовну маргіналізацію певної частини населення. Це створює можливості для нав'язування масовій свідомості українців чужорідних цінностей, що, своєю чергою, відкриває шлях до маніпуляції суспільною свідомістю в інтересах окремих політичних груп чи нерелігійних і квазірелігійних організацій.

Протягом тривалого часу релігійний фактор залишався на периферії національних інтересів України. Як елемент безпеки держави, він не був інтегрований у рамкову концепцію національної безпеки 1997 року (Постанова Верховної Ради України, 1997), оскільки релігія тоді розглядалася лише у загальному контексті духовності. Місце релігії залишалося невизначеним і в наступних документах, пов'язаних із національною безпекою: Стратегії національної безпеки України (Указ Президента № 105/2007, Указ Президента № 287/2015, Указ Президента № 392/2020), а також Законі «Про національну безпеку України» (2018) (Таблиця 1).

Таблиця 1. Релігійна складова в законодавстві про національну безпеку України

Документ	Згадка про релігійний (міжконфесійний) фактор
Концепція національної безпеки (1997)	Пріоритетними національними інтересами України є: ...розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що складають Український народ;

	Основні можливі загрози національній безпеці України в найбільш важливих сферах життєдіяльності: ... загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин;
Закон про основи національної безпеки (2003)	Стаття 8. Основні напрями державної політики з питань національної безпеки ... забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України; Стаття 10. Основні функції суб'єктів забезпечення національної безпеки України постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, військовій та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці;
Стратегія національної безпеки (2007)	3.2.1. Недостатня ефективність державної влади: ... неадекватність реагування державних органів на конфліктні загострення у сфері політичних, економічних, соціальних, міжетнічних, міжконфесійних відносин, радикалізацію суспільних настроїв і поширення проявів екстремізму, зокрема, інспірованих іззовні. 4.3. Ключові завдання політики національної безпеки у внутрішній сфері. ... усунення бар'єрів культурного, конфесійного, мовного, регіонального характеру на основі безумовного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина;
Стратегія національної безпеки (2015)	—
Закон про національну безпеку (2018)	—
Стратегія національної безпеки (2020)	II. Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов 10. Сучасна модель глобалізації уможливила поширення міжнародного тероризму та міжнародної злочинності, зокрема у кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, релігійного та ідеологічного фундаменталізму та екстремізму, підживлюваного з-за кордону сепаратизму, нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї масового ураження тощо. III. Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки 46. З метою реалізації конституційних принципів індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання держава буде: рішуче протидіяти спробам розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образи почуттів громадян через їхні релігійні переконання, а також обмеженням прав або встановленню привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, стану здоров'я, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Як бачимо, лише в Законі «Про основи національної безпеки України» (2003) релігійний чинник було виокремлено із загальної категорії «духовних цінностей» й окремо винесено до категорії «напрямів державної політики з питань національної безпеки». Водночас у цьому Законі ще не враховувалася можливість того, що загроза національній безпеці може походити не лише від міжконфесійних конфліктів усередині країни, а й від зв'язків місцевих релігійних організацій із зарубіжними релігійними центрами, якщо їхня діяльність має ворожий характер щодо суверенітету України. Така ситуація мала

наслідком обмежену діяльність органів державної влади у частині гарантій особистої безпеки людини, дотримання її прав і свобод. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010) зобов'язав органи державної влади забезпечувати відновлення повноцінного діалогу між представниками різних соціальних та етнічних груп, культур і релігійних конфесій, створювати умови для розвитку толерантного суспільства та гарантувати свободу совісті й віросповідання. Водночас, сфера дії цього закону не охоплювала специфіку і проблеми, пов'язані з православ'ям. Достатньо проаналізувати наукові монографії та статті, присвячені питанням державної безпеки у релігійній сфері, опубліковані в Україні до початку повномасштабної агресії: у них, як правило, висвітлюються потенційні загрози з боку протестантів, харизматичних рухів, мусульман, новітніх релігій, неоязичників тощо (Державно-церковні відносини, 2002; Корнієвський, 2009; Кукін, 2020). Проблематика загроз, пов'язаних із православ'ям у контексті суверенітету держави та її національного відродження, до 2014 року практично не розглядалася ані теоретиками безпеки, ані державними службовцями. Тому актуальною постає така робоча модель концепції національної безпеки, в якій поряд з пріоритетом цінностей та інтересів суспільства та держави, будуть належним чином захищені фундаментальні права і свободи людини і громадянина, у тому числі право на свободу думки, совісті і релігії.

Релігійні процеси, подібно до соціальних та політичних, вирізняються високим ступенем стохастичності, значною непередбачуваністю та «мозаїчністю» сприйняття реальності на тлі посилення політизації релігії та клерикалізації політики (Титаренко, 2017). Зрощення політичної та релігійної сфер, релігії та безпеки, особливо в умовах сучасної війни в Україні, набуває ключового значення для прогнозування розвитку релігійної ситуації. У цьому контексті українські дослідники В. Титаренко і О. Титаренко (2019) визначають надання автокефалії Православній церкві України (далі – ПЦУ) як подію та досягнення, рівнозначні безвізовому режиму, Угоді про асоціацію з ЄС, євроатлантичним прагненням – тобто автокефалія розглядається як питання національної безпеки.

Водночас релігійна ситуація після отримання томосу (2019 р.) пов'язана з низкою соціальних і політичних викликів, які можна розглядати як спектр можливих еволюційних траєкторій розвитку релігійної сфери в Україні. Серед внутрішніх викликів виокремлюють:

- церковний – пов'язаний із релігійною політикою ПЦУ, її здатністю реалізувати нові можливості, консолідувати статус через формування ефективного лідерства та розробку цілісної релігійної політики;
- політичний – спокуса використати «лінію розлому» в суспільстві, живлену наявною напругою в православ'ї, в інтересах окремих політичних сил. Йдеться, насамперед, про підтримку Української православної церкви Московського патріархату (далі – УПЦ МП) з боку політичних партій, які тривалий час залишалися лояльними Кремлю. Агресивна риторика в медіа з боку представників політичних кіл та самої УПЦ МП здатна посилювати конфліктний потенціал поліконфесійного українського суспільства;
- соціально-політичний – пов'язаний із формуванням негативного іміджу України через інтерпретацію процесу становлення ПЦУ як втручання держави у церковні справи та порушення прав інших конфесій (Публічна політика, 2020).
- Серед зовнішніх викликів можна виокремити:
- загострення у відносинах між Константинопольським патріархатом і Російською православною церквою (далі – РПЦ) через втрату останньою українських парафій і статусу однієї з найбільших православних церков;
- дії РПЦ, спрямовані на невизнання ПЦУ іншими православними церквами;
- ймовірність «ефекту доміно» у прагненні здобути власні національні церкви в Молдові, Білорусі, Північній Македонії, Чорногорії тощо, а також той факт, що провідні центри інших православних церков на території України розташовані в державі-агресорі (Гераськов, 2019).

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Російські війська систематично обстрілювали як військові об'єкти, так і житлові будинки, об'єкти енергетичної інфраструктури та культурної спадщини, зокрема було пошкоджено щонайменше 643 релігійні об'єкти протягом трьох років – з 24 лютого 2022 р. по 2 лютого 2025 р. (Релігія в огні, 2025). Це не остаточні цифри, адже значна частина культових споруд розташована на тимчасово окупованих територіях або поблизу лінії фронту, тож остаточні підрахунки стануть можливими лише після деокупації всієї території України.

В умовах воєнного стану можна окреслити кілька ймовірних сценаріїв розвитку релігійної ситуації в Україні. Виходячи з припущення, сформульованого Центром протидії дезінформації (Center for Countering Disinformation, 2023), російсько-українська війна може завершитися одним із таких варіантів:

- абсолютна військова перемога України та її союзників над росією;
- затяжне багаторічне протистояння без істотних зрушень на лінії фронту;
- військова перемога РФ над Україною та її союзниками;
- вимушена зміна влади в Росії (палацовий переворот, раптова смерть або революція).

На сьогодні в Україні домінують дві православні юрисдикції за кількістю вірян і релігійних організацій – ПЦУ та УПЦ МП. Очевидно, що як українська, так і російська влада розробляють відповідні стратегії на майбутнє. На нашу думку, ключовим чинником розвитку подій є успіх воюючих сторін на полі

бою: успіх Збройних сил України має обернену кореляцію із прагненням УПЦ МП залишатися частиною РПЦ, незважаючи на чітку позицію Української держави і експертного середовища (Висновок, 2023). Виходячи з припущення, що православ'я залишиться домінантною конфесією в Україні, можна окреслити два базові сценарії подальшого розвитку подій.

Сценарій 1. Держава займатиме інертну позицію щодо розв'язання церковного питання. Йдеться про ситуацію, за якої після військової перемоги України РПЦ може скористатися польським (1948) або американським (1970) прецедентом: коли стане очевидним, що УПЦ МП починає розпадатися, РПЦ проголосить її автокефалію, щоб зберегти вплив на церковне життя в Україні. У результаті розпочнеться процес «відбілювання» Московського патріархату в очах українців та заклики до відновлення відносин.

Отже, сценарій проголошення автокефалії УПЦ МП матиме в перспективі негативні наслідки, якщо зберігатимуться її зв'язки з РПЦ, адже це легітимізує комунікацію з тими, хто нищить сусідню державу та вбиває її народ. Якщо українська влада піде цим шляхом, то фактично відкладе вирішення церковного питання на роки, залишаючи плацдарм для російського втручання та джерело потенційного конфлікту. Причому це питання після війни постане не лише перед православними, а й перед іншими конфесіями, оскільки більшість релігійних організацій у росії або підтримують війну, або не виступають проти неї публічно.

Сценарій 2. Українське православ'я стає єдиним в межах однієї автокефальної церкви, канонічний статус якої базується на томосі. Це значною мірою залежатиме від зусиль і політик різних акторів, дотичних до релігійної сфери.

Що можуть зробити держава і суспільство, щоб наблизити цю єдність? 1) у межах чинного законодавства продовжити зважений тиск на УПЦ (МП), з метою виконання останньої вимоги Закону 2018 року (Про внесення зміни, 2018), щоб її зв'язки та інформаційні наративи були чітко помітними, а люди свідомо обирали, до якої церкви належати; 2) чітко визначити поняття «релігійна громада» у законодавстві, вказавши наявність фіксованого членства як її ключову ознаку (як це працює у протестантів). Це унеможливить маніпуляції статистичними даними та усуне проблему звинувачень у «рейдерстві церков», коли залежно від ситуації підмінюються поняття територіальної та релігійної громади; 3) провести потужну інформаційну кампанію, що висвітлюватиме різні бачення українського православ'я. Держава має позначити «червоні лінії», пов'язані з національною безпекою, та визначити межі між свободою слова і проросійською пропагандою, але основна діяльність відбуватиметься всередині церков – через дискусії та переконання; 4) посилити роль мирян у церковному житті (через зміни до статутних документів), адже практика міжконфесійних переходів показує: духовенство орієнтується передусім на думку єпископів, а не своєї громади.

Висновки. Релігійна сфера охоплює широкий спектр суспільних відносин, і від безпеки цих відносин значною мірою залежить стан національної безпеки загалом. Глобалізований світ генерує нові виклики релігійній безпеці, які потребують комплексного реагування. У цьому контексті релігійна безпека постає одним із ключових елементів національної резильєнтності та потребує виокремлення в самостійну інституційну складову. Релігія може виступати як чинником розвитку резильєнтності, так і фактором радикалізації та екстремізму. Слід враховувати, що кінцевий результат залежить від взаємодії релігії з політичними, соціальними, військовими та іншими обставинами. Вплив релігії не є прямолінійним – у певних умовах вона може стати рушієм конфліктогенних процесів.

Релігійна сфера поступово стає важливою складовою парадигми національної безпеки України як елементу нової публічної політики. Потрібно визначити та проаналізувати основні індикатори та маркери впливу релігійного чинника на стійкість держави та суспільства. Існує нагальна потреба у виробленні актуальної концепції релігійної безпеки, яка має ґрунтуватися на сучасних реаліях, національних особливостях державно-церковних відносин та усталених традиціях міжконфесійної взаємодії. Ключовими завданнями для держави мають стати: розробка чіткого алгоритму дій державних службовців у сфері державно-церковних відносин; перехід до партнерської моделі взаємодії між конфесіями та державою; відмова від російської моделі, у якій держава повністю контролює релігійне життя, а державно-церковні відносини є компрометованими.

Залежно від завершення російсько-української війни, як ключового чинника, можна окреслити ймовірні сценарії розвитку релігійної ситуації в Україні: 1) пасивна позиція держави щодо розв'язання «церковного питання» та його відтермінування на роки, що залишає простір для нових форм російського втручання; 2) об'єднання українського православ'я в єдину автокефальну церкву – різниця полягатиме лише в часі реалізації цього сценарію та узгодженості зусиль і політик основних акторів у релігійній сфері.

Geraskov S. Between faith and politics: Religious security in the context of the Russian–Ukrainian war. The article examines certain aspects of the phenomenon of religious security as one of the key factors in shaping Ukraine's national resilience in terms of the Russian–Ukrainian war. The religious component of Ukraine's national security is understood as an important requirement of religious life of the

Ukrainian people which, under certain circumstances – particularly in wartime – may pose a threat to the national interests of the state, the stable development of society, and the realization of fundamental rights and freedoms of citizens. The research methodology includes process tracing, document analysis related to the legislative provision of the religious component of Ukraine's national security, and foresight analysis aimed at exploring probable scenarios for the development of the religious situation in Ukraine. It is substantiated that the religious sphere constitutes an essential element of Ukraine's national resilience and a core component of a new public policy paradigm. The study outlines the regulatory and legal framework governing the functioning of religious security, identifies a range of internal and external challenges to Ukraine's religious security during the war, and frames possible scenarios for the evolution of the country's religious landscape. The article concludes with the argument for the necessity of developing a comprehensive and up-to-date concept of religious security in Ukraine, one that would take into account the current (post)war realities, the specific features of the national model of church–state relations, and the long-established traditions of interfaith partnership and cooperation.

Keywords: religious security; national security; public policy for religion; church-state relations; war; Ukraine.

Література:

1. Бокоч, В. М. (2017а). Релігія в гібридній війні на Сході України. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право, 1/2(33/34), 27–31.
2. Бокоч, В. М. (2017б). Політична обумовленість релігійної ситуації в анексованому Криму. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право, 3/4(35/36), 8–12.
3. Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом (2023). Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. <https://dess.gov.ua/vysnovok-relihiieznachchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-upc/>
4. Гераськов С. В. (2019). Православна Церква України в глобальній церковній політиці: виклики та перспективи для церкви і держави. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України, 2(2019), 138–154.
5. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз). (2002). І. І. Тимошенко (ред.). Київ: Видавництво Європейського ун-ту.
6. Козловський, І. А. (2019). Релігійна безпека та порушення свободи віросповідання під час Російської агресії на Донеччині. У А. Колодний (ред.). Релігійна безпека/небезпека України: Збірник наукових праць і матеріалів (с. 256–264). Київ: УАР.
7. Корнієвський, О. (2009). Політичні аспекти загроз національній безпеці України в духовно-релігійній сфері. Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Політологія. Соціологія. Філософія, 12, 150–154.
8. Кукін, І. В. (2020). Релігія та віра як фактори інформаційної безпеки особистості у сфері національної безпеки держави. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління, 31(70), 76–81. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.5/13>
9. Луценко, І. Г. (2016). Питання класифікації тоталітарних сект та їх значення для протидії злочинності. Вісник Кримінологічної асоціації України, 2(13), 211–222.
10. Парахонський, Б. О., Сьомін, С. В. (2000). Нетрадиційні релігійні культи як питання національної безпеки України. Стратегічна панорама, 1–2, 200–212.
11. Петрик, В. М. (2005). Стратегія захисту національних інтересів у духовно-релігійній сфері України. Роль православних духовних цінностей у формуванні національної свідомості та громадської позиції сучасної молоді: Матеріали III Міжнар.наук.-практ. конф. Київ, 25 березня 2005 р., 129–140.
12. Предко, О. І. (2025). Релігійна безпека/небезпека: можливості та загрози у сфері державно-церковних відносин. Культурологічний альманах, 1(13), 48–54. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.6>
13. Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України: Закон України від 20.12.2018 № 2662-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19#n2>
14. Про гідність, свободу і права людини: Проект декларації від 27.08.2010 № 7055. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7055&skl=7
15. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1.07.2010 № 2411-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
16. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 № 3/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр#Text>

17. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
18. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>
20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
21. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
22. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>
23. Публічна політика у сфері релігії в Україні: історичний досвід, виклики та перспективи: аналітична доповідь (2020). С. В. Гераськов, А. М. Фесенко (ред.). Київ: НАДУ.
24. Релігійна безпека на тимчасово окупованих територіях: стратегії та рішення для країн Східного партнерства: аналітична доповідь (2020). С. В. Гераськов, А. М. Фесенко. Київ: ДКС-Центр.
25. Релігія в огні: Три роки війни у цифрах. Звіт за результатами проєкту «Релігія в огні» (2025). Київ: Майстерня академічного релігієзнавства. <https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2025/03/Звіт-за-3-роки.pdf>
26. Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих територіях Східної України: аналітична доповідь (2018). Київ: Інститут релігійної свободи. <https://irf.in.ua/files/publications/2018.10.24-IRF-Report-UKR.pdf>
27. Титаренко, В. В. (2017). Від пророцтв у релігії до прогнозування в релігієзнавстві: історія, теорія, перспективи: монографія. Київ: Видавництво «Центр Європи».
28. Титаренко, В., Титаренко, О. (2019). Суспільно-політична ситуація України: ризики і загрози в контексті наявної релігійної безпеки. У А. Колодний (ред.). Релігійна безпека/небезпека України: Збірник наукових праць і матеріалів (с. 209–215). Київ: УАР.
29. Токман, В. В. (2018). Утиски релігійної свободи на тимчасово окупованих територіях як інструмент імперської політики Росії: аналітична записка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-05/Tokman_utuski-4ac47.pdf
30. Українське суспільство в умовах війни (2023). Колективна монографія. Є. Головаха, С. Макеєв (ред.). Київ: Інститут соціології НАН України.
31. Українське суспільство в умовах війни (2024). Колективна монографія. Є. Головаха, С. Дембіцький (ред.). Київ: Інститут соціології НАН України.
32. Филипович, Л., Горкуша О. (2024). Релігійна безпека як складова національної безпеки України: актуалізація проблеми в часи війни. *Схід*, 6(2), 73–81. <https://doi.org/10.21847/2411-3093.6210>
33. Bilynska, M., Korolchuk, O., Kondratenko, O., & Mokretsov, S. (2019). Liquid Democracy and Liquid Administration as the New Key Principles for the Resilient Public Administration Development in Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*, 6(6), 104–112. https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-6/eppd_2019_6_6.pdf
34. Center for Countering Disinformation. (2023). What are the scenarios for the development of the Russia-Ukraine war? <https://cpd.gov.ua/en/articles-en/what-are-the-scenarios-for-the-development-of-the-russia-ukraine-war/>
35. Chappuis, F. (2011). Human Security and Security Sector Reform: Conceptual Convergences in Theory and Practice. In W. Benedek, M.C. Kettemann, & M. Mostl (Eds.). *Mainstreaming Human Security in Peace Operations and Crisis Management* (pp. 99–122). Abingdon: Routledge.
36. Deng, F. M. (1995). Frontiers of Sovereignty: A Framework of Protection, Assistance, and Development for the Internally Displaced. *Leiden Journal of International Law*, 8(2), 249–286.
37. EVS. (2020). European Values Study Longitudinal Data File 1981-2008 (EVS 1981-2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4804 Data file Version 3.1.0. <https://doi.org/10.4232/1.13486>.
38. EVS/WVS. (2022). Joint EVS/WVS 2017-2022 Dataset (Joint EVS/WVS). GESIS, Cologne. ZA7505 Data file Version 4.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.14023>.
39. Geraskov, S. (2021). Re-public Policy: Religious Freedom and Religiously Motivated Persecutions in Donbas (2014–2019). *Der Donauraum*, 61(4), 23–36. <https://doi.org/10.7767/dedo.2021.61.4.23>
40. Haerpfer, C., R. Inglehart, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin, & B. Puranen (Eds.). (2022). *World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 5.0*. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVS Secretariat. DOI: 10.14281/18241.20.

41. Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin, & B. Puranen (Eds.). 2022. World Values Survey: All Rounds – Country-Pooled Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat. Dataset Version 3.0.0. DOI: 10.14281/18241.17.
42. King, G., & Murray, C. G. L. (2001-2002). Rethinking Human Security. *Political Science Quarterly*, 116(4), 585–610.
43. Liotta, P. H., & Owen, T. (2006). Why Human Security? *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 7(1), 37–54.
44. McCormack, T. (2011). The Limits to Emancipation in the Human Security Framework. In: D. Chandler, & N. Hynek (Eds.). *Critical Perspectives on Human Security* (pp. 99–113). London: Routledge.
45. Matsuzato, K. (2010). Canonization, Obedience, and Defiance: Strategies for Survival of the Orthodox Communities in Transnistria, Abkhazia, and South Ossetia. *Caucasus Analytical Digest*, 20, 10–12.
46. Mušić, S. (2020). The Influence of Religion on Modern Security Challenges in Bosnia and Herzegovina. *Zagreb Police College Research Days – Understanding New Security Challenges: Conference Proceedings*, 219–234.
47. National Intelligence Council. (2017). *Global Trends: Paradox of Progress*. <https://www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf>
48. Norris, P., & Inglehart, R. (2011). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge University Press.
49. Predko, O. & Predko, D. (2024). Religious Security: Its Essence and Main Factors (Ukrainian Religious Security: Its Essence and Main Factors (Ukrainian Context). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 44(3), 58–73. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2516>
50. Siegle, J. (2011). Stabilising Fragile States. *Global Dialogue*, 13(1), 1–16.
51. U.S. Department of State. (2016–2023). *International Religious Freedom Reports*. <https://www.state.gov/international-religious-freedom-reports/>.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2025

Стаття рекомендована до друку 26.11.2025